

МЕДИЦИНА, ПЕДАГОГИКА И ТЕХНОЛОГИЯ: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА

Researchbib Impact factor: 11.79/2023

SJIF 2024 = 5.444

Том 2, Выпуск 4, 30 Апрель

БУХОРО ВОҲАСИ ҲУДУДИДА АДАБИЙ МУҲИТ (XX АСР БОШЛАРИ)

To‘rayev Anvar Ismoilovich

Osiyo xalqaro universiteti, Tarix va filologiya kafedrasida katta o‘qituvchisi

Аннотация: Ушбу мақолада Рудакий бошлаб берган XX асрда давом эттирилган адабий ҳаракатчилик ҳақида айрим таҳлилий қарашлар берилган. Шунингдек, маърифатпарварлик ҳаракати кейинчалик сиёсий оқим сифатида жадиличлик ҳаракатига айланиб кетиши билан боғлиқ воқеаликлар атрофлича ёритилиб ўтилган.

Таянч сўзлар: Бухоро, адабиёт, Рудакий, Садриддин Айний, Садр Зиё, шеърят, қасида, адабий муҳит, адабий гуруҳлар, адабий тўғараклар, маърифатпарварлик, жадиличлик.

LITERARY ENVIRONMENT IN BUKHARA OASIS AREA (EARLY XX CENTURY)

Abstract: This article presents some analytical views about the literary movement started by Rudaki and continued in the 20th century. Also, the events related to the subsequent transformation of the Enlightenment movement into a Jadidist movement as a political movement are covered in detail.

Key words: Bukhara, literature, Rudaki, Sadriddin Ainiy, Sadr Zia, poetry, qasida, literary environment, literary groups, literary circles, enlightenment, modernism.

ЛИТЕРАТУРНАЯ СРЕДА В РАЙОНЕ БУХАРСКОГО ОАЗИСА (НАЧАЛО XX ВЕКА)

Аннотация: В статье представлены некоторые аналитические взгляды на литературное движение, начатое Рудаки и продолжавшееся в XX веке. Также подробно освещаются события, связанные с последующей трансформацией движения Просвещения в джадидистское движение как политического течения.

МЕДИЦИНА, ПЕДАГОГИКА И ТЕХНОЛОГИЯ: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА

Researchbib Impact factor: 11.79/2023

SJIF 2024 = 5.444

Том 2, Выпуск 4, 30 Апрель

Ключевые слова: Бухара, литература, Рудаки, Садриддин Айний, Садр Зия, поэзия, касыда, литературная среда, литературные группы, литературные кружки, просветительство, модернизм.

Абдуллоҳ Рудакий бошлаб берган адабий ҳаракатчилик XX асрда ҳам турли кўринишларда фаол ҳаракатда бўлди. XX асрга келиб маърифат тарқатиш борасидаги мавқеи тушкунликка учраган Бухорода[3], аввало мутаасиблик ҳукмрон бўлган муҳит ва таълим тизимини ислоҳ қилиш кераклигини англаб етган зиёлилар Муҳаммад Сиддиқ Ҳайрат, Мирзо Ҳайит Саҳбо, Аҳмад Дониш, Мирзо Абдулазим Сомий Бўстоний каби шоир ва тарихчилар етишиб чикдилар. Садр Зиё -Шарифжон махдум(1867-1932), Мирзо Сирож Ҳаким, Мулла Икром ҳам уларнинг муносиб издошлари эди[4]. Садриддин Айний, Абдурауф Фитрат, Абдулвоҳид Бурҳонов, Файзулла Хўжаев[1] сингари ижодкорлар Бухоро адабий муҳитини юзага келтирдилар.

Бухоро адабий муҳити ўзбек миллий адабиётининг таркибий қисмларидан бири бўлиб келган. Даврнинг умумий хусусият ва тамойиллар муайян даражада воҳа адабиётида акс этган. Табиийки, бундан миллий уйғониш ҳодисаси ҳисобланган жадиҳчилик ҳам мустасно эмас. Бухоро воҳасида сарой адабий муҳити билан биргаликда, жадиҳчилик ва унинг адабий йўналиши ўз тарихига эга. Бу тарих Аҳмад Дониш ижодидан бошланиб Абдурауф Фитрат, Садриддин Айнийлар ижодида юқори чўққига ва бошқа марифатпарварлар томонидан янги даражаларга кўтарилди

XX асрда ҳам Бухоро адабий муҳитининг ўзига хос хусусияти тил билан боғлиқ ҳолатларда кўрсатилади. Бухоро адабий муҳити ижодкорлари зуллисонан шоирлар бўлиб, ўзбек ва тожик тилларида бирдек қалам тебратганлар. Бу ўзбек ва тожик халқлари ўртасидаги адабий–илмий алоқалар азалдан ҳамоҳанглигидан далолат беради. Дили бир, орзу ҳаваси, интилиши бир ўзбек тожик халқлари адабиёти ижодий ҳамкорлик ва ўзаро таъсир натижасида нашъунамо топмоқда, камолот сари интилмоқда[1].

Амирликда кузатилган сиёсий жараёнлар кескинлашуви адабий муҳитга таъсир ўтказиб, унинг ривожланишига туртки бўлиши табиий ҳол бўлганидек, адабий жараёнларнинг кескинлаша бориши сиёсий ҳаётга ҳам тасир ўтказди. Мамлакатдаги ижтимоий-сиёсий вазият бадиий адабиёт мавзусига, унинг ривожига таъсир ўтказди. Тазйиқларга қарамасдан адабий ҳаёт давом этди.

МЕДИЦИНА, ПЕДАГОГИКА И ТЕХНОЛОГИЯ: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА

Researchbib Impact factor: 11.79/2023

SJIF 2024 = 5.444

Том 2, Выпуск 4, 30 Апрель

Давр адабиёти моҳиятига кўра икки хил кўринишда намоён бўлади. Амалдорларни мадҳ этувчи, сарой ҳаётини улуғловчи халқ ҳаётидан йироқ бўлган ижод аҳли билан, халқчил йўналишда қалам тебратувчи, хурфиқрлилиги, жамиятдаги иллатларни фош қилувчи шеърлари билан сарой муҳитига ёқмайдиган ижод аҳли ҳам анчагина эди.

Аҳмад Дониш сингари маърифатпарварларнинг сай ҳаракати туфайли адабиётнинг шакл ва мазмуни ўзгарди. Унинг асарлари тасирида кейинг авлод Садр Зиё, Мирзо Саҳбо, Садриддин Айний, Абдулвоҳид Мунзим, Ҳайрат сингари адиблар етишиб чиқди. Адабиётда янги қирралар намоён бўлди. Мирзо Сирож Ҳаким, Абдурауф Фитратнинг асарлари кўплаб адабий муҳит вакиллрининг шеър-у ғазаллари, публисистик мақолаларининг мавзу ва муаммо доираси мутлақо янгича кўринишда юзага келди. Миллатни қолоқлик ботқоғидан қутқаришда марифатни халаскор, шеърият ва насрни қурол деб билдилар. XX аср бошларида сарой адабий муҳити ҳам, сарой адабий муҳитидан ташқаридаги адабий муҳитда ҳам жараёнлар шиддат билан жонланди. Аслида сарой адабий муҳитида ҳам XX асрга келиб вазият ўзагарганлигини айтиб ўтиш лозим. Жумладан, марифатпарварлик намоёндалари бўлмиш Аҳмад Дониш, Садр Зиё, Мирзо Сомий, Мирзо Саҳболар аввало сарой муҳитидан етишиб чиққан адиблар эдилар. Улар сарой муҳитада бўлсаларда атрофдаги адолатсизликларга кўз юма олмадилар ва ўзларининг демокртаик қарашлари билан халқни тўлқинлантириб турдилар. Оқибатда 1918 йил хунрезликларида амир ҳукумати ҳатто, сарой аёнларига ҳам шавфқат қилмади; ўлдирилганлар орасида еттита мулла, жазоланганлар орасида эса атоқли уламолардан домло Икром, козикалон Садр Зиёдек зотлар ҳам бор эди.

Бухоро амири ҳузурида марказлашган сарой адабий муҳитидан ташқари воҳанинг турли ҳудудларидан етишиб чиққан ижодкорлар бўлиб алоҳида йирик адабий муҳит шакллантира олмаганлар. Шунга қарамадан, турли адабий гуруҳлар, адабий тўғараклар фаолият юритган[1]. “Эсдалиқлар”идан маълум бўладики, адабиётга яқин инсонларнинг хонадонларида тез-тез адабий кечалар уюштирилар эди. Бухоро адабий муҳитининг етакчи вакили Шарифжон маҳдум хонадони ҳамиша адабиётга ошно қалблар билан тўлади[2]. Айний эслаганидек ушбу хонадонда кўплаб ижод аҳли йиғилар адабий баҳс мунозаралар ташкил қилинарди. Ижтимоий муаммолар ҳақида

МЕДИЦИНА, ПЕДАГОГИКА И ТЕХНОЛОГИЯ: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА

Researchbib Impact factor: 11.79/2023

SJIF 2024 = 5.444

Том 2, Выпуск 4, 30 Апрель

фикрлашилган ушбу кечаларда жамиятдаги қусурларни бартараф қилишга қаратилган ислохотларнинг дастлабки замини яратилган. Ёш бухороликлар аксари ушбу тўғарак ҳавосидан баҳра олган зиёлилар эдилар. Шундай адабий кечалардан бирида адиб ҳаётида ижобий ўзгариш ясаган ушбу учрашувдан сўнг Айний Шарифжон махдум хизматига киради. Махдумнинг хонадонидан ижодкор шоирлар ва хушчақчақ кишилар иштирокида уюштирилган кўплаб адабий кечаларда қатнашади замона ижодкорларининг ижод намуналари билан бевосита танишиш имконига эга бўлади[2].

Садриддин Айний адабий муҳит ҳақида алоҳида асар ёзган бўлмасада, лекин унинг асарларидан бу ҳақида кўплаб маълумотлар олиш мумкин. Эсдаликларда ёзганидек у ўзининг дастлабки адабий материалларини Шарифжон махдум ҳовлисида тўплаган ва айнан шу ерда дастлабки адабий–бадий жараёнларда иштирок қилади. Адабий муҳит вакиллари бўлмиш шоир ва шеършуносларни тасвирлар экан уларнинг сурати тасвирини чизишдан бошлайди, муомалаю саводи, феъл-атвори ҳақида батафсил ёзишга ҳаракат қилади. Сўнгра анжумандаги баҳсли вазиятларни ўзича таҳлил қилади. Унинг ёзишича, анжумандаги суҳбатлар одатда эскирган таълим, порахўрлик, адолатсизлик, қолоқликдан чиқиш йўллари ҳақида боради. Айний XIX асрнинг 90-йилларидан бошлаб Бухоро адабий муҳитига доир маълумотларни йиға бошлаган улардан аксариятини “Намунайи адабиёти тожик” тазкирасида фойдаланади.

Озодлик, тенглик, ҳурфикрлик, демократия учун курашлар Бухоро адабий муҳити билан ҳам бевосита боғлиқ эди. Адабиётнинг халқ ичига тоборо кенгроқ кириб бориши билан миллий уйғониш адабиёти ҳам юзага келди. Халқпарвар миллий зиёлилар етакчилик қилган ушбу адабиёт халқда миллий онгни уйғотишда демократик ҳаракатларни бошлашда муҳим аҳамитга эга бўлди. Халқ ҳаётини ҳаққоний акс эттирувчи золим ва риёкорликни аёвсиз фош қилувчи илм марифатни маданиятни тарғиб қилувчи асарлар билан миллатни уйғотишга интилдилар. Фитрат асарларида жамиятдаги камчиликлар таълим тизими мадраса ҳаёти танқид остига олинди.

Насрий асарларнинг сони ва тури кўпайди. “Мунозара” типидagi асарлар долзарб масалаларни олиб чиқди. Олдингиларидан фарқ қилувчи сафарнома типидagi асарлар йўл машаққати, табиат гўзаллигини эмас, халқ

МЕДИЦИНА, ПЕДАГОГИКА И ТЕХНОЛОГИЯ: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА

Researchbib Impact factor: 11.79/2023

SJIF 2024 = 5.444

Том 2, Выпуск 4, 30 Апрель

хаётини ҳақиқий лавҳаларда тасвирлашга интилки ва юртимиз билан таққосланди[3]. Бу борада Мирзо Сирож Ҳакимининг “Тухфа аҳли Бухоро” насрий асари Аҳмад Дониш ва Возеҳнинг сафарномаларидан танқидий таҳлилга асосланганлиги билан тубдан фарқланди. Шунини алоҳида таъкидлаш керакки, XX асрга келиб назм билан бир қаторда насрий услубда ижод қилиш ҳам алоҳида мавқега эга бўлди. “Тухфа аҳли Бухоро”: XX аср бошларидаги ўзбек насрининг ажойиб намунаси бўлиб ананавий услубдан воз кечилган ҳолда оддий мулоқот тилида ёзилган. Ушбу асар жамиятда зиёлилар дунёқарашининг ўзгаришида муҳим аҳамиятга эга бўлди[5].

Хулоса қилиб айтганда Абдуллоҳ Рудакий бошлаб берган адабий аҳаракатчилик XX асрга келиб жадиличлик ҳаракати тусини олди. Садриддин Айний, Абдурауф Фитрат Жадид адабиётига тамал тошини қўйганлардан бўлса Абдулвоҳид Бурҳонов ҳам “Мунзим” таҳаллуסי билан шеърлар ёзган. “Эсдаликлар” қадимдан илм-маърифат, адабиёт ва санъат ўчоғи мақомида доврўғли бўлган шариф Бухоронинг XIXаср охири – XX аср ибтидосидаги адабий, маданий маърифий муҳити ҳақида маълумотлар берувчи бетакрор, ниҳоятда бой нодир манбадир. Юқорида ёзадиганларимизда ҳам айнан шу асарга таянилади

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Айний С. Бухоро инқилоби тарихи учун материаллар//Асарлар. – Тошкент: Бадиий адабиёт, 1963. 1 жилд. – Б. 39,49, 56.
2. Ахматов. А.Ҳ Бухоро адабий муҳити ва шарифжон маҳдум//“Бухоронинг ислом цивилизациясидаги ўрни ва унга қўшган ҳиссаси” халқаро илмий-амалий анжуман материаллари тўплами, Бухоро, 2020 йил. –Б. 565.
3. Фитрат. Танланган асарлар. (нашрга тайёрловчи, тўпловчи, сўзбоши ва изоҳлар муаллифи – Ҳ.Болтабоев). Т. 1. –Т.:Маънавият, 2000. –Б. 255.
4. Ражабов Қ. Бухоро тарихи:/Қ.Ражабов, С Иноятов – Тошкент: “Тафаккур”, 2016. –Б. 460.
5. Сафаров О. Бухоро адабий ҳаракатчилиги тарихидан лавҳалар. Бухоро . Дурдона нашриёти, 2015. –Б.158.
6. То’Rayev A. I. Buxoro vohasiga turkmanlarning ko’chishi //Science and Education. – 2022. – Т. 3. – №. 4. – С. 134-139.

МЕДИЦИНА, ПЕДАГОГИКА И ТЕХНОЛОГИЯ: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА

Researchbib Impact factor: 11.79/2023

SJIF 2024 = 5.444

Том 2, Выпуск 4, 30 Апрель

7. Ismailovich T. A. Migration of Turkmen Tribes to Zarafshan Oasis: History and Analysis //Central Asian Journal of Social Sciences and History. – 2021. – Т. 2. – №. 3. – С. 47-52.
8. To'rayev A. O'ZBEKLARNING SHORJO'YDAGI HAYOT YO'LLARI //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2023. – Т. 36. – №. 36.
9. To'rayev A. БУХОРОДАГИ ТУРКМАНЛАРИНИНГ АЪАНАВИЙ ТУРАР ЖОЙЛАРИ ВА УНДАГИ ЗАМОНАВИЙ ЎЗГАРИШЛАР //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2023. – Т. 35. – №. 35.
10. Тўраев А. И. БУХОРОДАГИ ТУРКМАНЛАРИНИНГ АЪАНАВИЙ ТУРАР ЖОЙЛАРИ ВА УНДАГИ ЗАМОНАВИЙ ЎЗГАРИШЛАР: Тураев Анвар Исмаилович, Кафедра “Всеобщей истории” Бухарского государственного университета старший преподаватель //Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал. – 2023. – №. 1. – С. 7-13.
11. To'rayev A. English Buxorodagi turkmanlarning ananaviy turar joylari va undagi zamonaviy ozgarishlar //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2023. – Т. 35. – №. 35.
12. To'rayev A. BUXORO TURKMANLARI BILAN BOG 'LIQ JOY NOMLARI TANLILI //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2022. – Т. 14. – №. 14.
13. To'Rayev A. I., Nayotov F. U. Buxoro vohasi aholisining islom dinini qabul qilishi //Science and Education. – 2022. – Т. 3. – №. 10. – С. 499-504.
14. To'Rayev A. I. BUXORO VOHASIDA YASHAB KELGAN TURKMANLAR HAYOTIDA SHORVACHILIKNING O'RNI //Scientific progress. – 2021. – Т. 2. – №. 1. – С. 1165-1170.
15. To'rayev A. А ЎҒУЗ ҚАБИЛА ВА УРУҒЛАРИНИНГ ТУРКМАН ХАЛҚИНИ ШАКЛЛАНИШИДАГИ ЎРНИ: Хорижиймақола //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2020. – Т. 6. – №. 2.7
16. Bobohusenov, A. (2024). THE RESULTS OF THE ARCHAEOLOGICAL RESEARCH WORKS CARRIED OUT IN BACTRIA. Modern Science and Research, 3(2), 671–675. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/science-research/article/view/30363>

МЕДИЦИНА, ПЕДАГОГИКА И ТЕХНОЛОГИЯ: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА

Researchbib Impact factor: 11.79/2023

SJIF 2024 = 5.444

Том 2, Выпуск 4, 30 Апрель

17. Bobohusenov, A. ., & Ganiyev, H. . (2024). ORIGIN PROBLEMS OF SAK ARCHAEOLOGICAL CULTURE OF CENTRAL ASIA. *Modern Science and Research*, 3(2), 641–645

18. Ashurovich, B. A. . (2024). Results of the Archaeological Research Works Carried Out in Bactria. *EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION*, 4(3), 113–119. Retrieved from <https://www.inovatus.es/index.php/ejine/article/view/2686>

19. Bobohusenov, A. (2024). HISTORICAL GEOGRAPHY OF BUKHARA OASIS. *Modern Science and Research*, 3(2), 634–640. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/science-research/article/view/29429>

20. Akmal , B. (2024). THE GREAT WALL OF THE EARLY MIDDLE AGES - KANPIRAK WALL. *Modern Science and Research*, 3(1), 694–698. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/science-research/article/view/28381>

21. Bobohusenov Akmal. (2023). BUXORO VOHSINING ANTIK DAVRI SHISHA BUYUMLARI. *TADQIQOTLAR*, 25(2), 208–211. Retrieved from <http://tadqiqotlar.uz/index.php/new/article/view/307>

22. Bobohusenov Akmal Ashurovich. (2023). THE MATERIAL CULTURE OF THE TOMBS OF THE ANCIENT AND EARLY MEDIEVAL PERIOD. *International Journal Of History And Political Sciences*, 3(11), 24–29. <https://doi.org/10.37547/ijhps/Volume03Issue11-06>

23. Bobohusenov Akmal. (2023). ANTIK VA ILK O`RTA ASRLAR DAVRI MOZOR-QO`RG`ONLARI MODDIY MADANIYATI . *ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ*, 35(3), 65–70. Retrieved from <https://www.newjournal.org/index.php/01/article/view/10037>

24. Bobohusenov Akmal. (2023). ANTIK VA ILK O`RTA ASRLAR DAVRI MOZOR-QO`RG`ONLARI MODDIY MADANIYATI . *ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ*, 35(3), 65–70. Retrieved from <https://www.newjournal.org/index.php/01/article/view/10037>

25. Tursunova, M., & Bobohusenov, A. (2023). QADIMGI VARAXSHA DEVORIY GANCH VA LOY BEZAKLARI. *SCHOLAR*, 1(28), 303–308. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10026873>

**МЕДИЦИНА, ПЕДАГОГИКА И ТЕХНОЛОГИЯ:
ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА**

Researchbib Impact factor: 11.79/2023

SJIF 2024 = 5.444

Том 2, Выпуск 4, 30 Апрель

26. Bobohusenov Akmal. (2023). BUXORO VOHSINING ANTIK DAVRI SHISHA BUYUMLARI. *TADQIQOTLAR*, 25(2), 208–211. Retrieved from <http://tadqiqotlar.uz/index.php/new/article/view/307>
27. Bobohusenov Akmal Ashurovich. (2023). VARAKHSHA MURAL GANCH AND CLAY PAINTINGS. *International Journal Of History And Political Sciences*, 3(12), 48–53. <https://doi.org/10.37547/ijhps/Volume03Issue12-09>
28. Bobohusenov Akmal, & Naimov Ismat. (2023). BAQTRIYANING BRONZA DAVRI ARXEOLOGIYA YODGORLIKLARINING JOYLASHUVI VA MODDIY MADANIYATI. *Innovations in Technology and Science Education*, 2(8), 73–80. Retrieved from <https://humoscience.com/index.php/itse/article/view/557>
29. Bobohusenov , A. (2023). BUXORO VOHASINING ANTIK DAVRI YODGORLIKLARI. *SCHOLAR*, 1(28), 298–302. Retrieved from <https://researchedu.org/index.php/openscholar/article/view/5055>
30. Bobohusenov Akmal. (2023). BUXORO VOHASI QOYATOSH SURATLARINING DAVRIY TASNIFI. *ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ*, 29(1), 142–146. Retrieved from <https://newjournal.org/index.php/01/article/view/8667>